

امامان شیعه (علیهم السلام) و علوم اسلامی

غلامحسن محرمی

www.ketab.ir

کتابخانه مجلس شورای اسلامی
جمهوری اسلامی ایران

امامان شیعه (علیهم السلام) و علوم اسلامی

ترجمه محسن محرمی

عضو هیئت علمی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

چاپ اول: ۱۳۹۷

شمارگان: ۳۰۰

قیمت: ۳۰۰۰۰ تومان

طراح جلد: سید ایمان نوری نجفی

چاپ و صحافی: هنگام

سرشناسه: محرمی، غلامحسین، ۱۳۴۷.

عنوان و نام پدیدآور: امامان شیعه (ع) و علوم اسلامی / غلامحسین محرمی.
مشخصات نشر: تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۷.

مشخصات ظاهری: ۳۶۸ص.

شابک: ۱- ۴۱۷-۱۰۸-۶۰۰-۹۷۸

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.

یادداشت: کتابنامه. یادداشت: نمایه.

موضوع: ائمه اثناعشر — علم.

موضوع: Imams (Shiites) -- Knowledge

موضوع: ائمه اثناعشر — علم — تحقیق.

موضوع: Imams (Shiites) -- Knowledge -- Research

موضوع: علوم اسلامی — تاریخ.

موضوع: Islamic science -- History*

شناسه افزوده: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۶ الف۲۵/م۳۴/۲۲۳ BP

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۴۵

شماره کتابشناسی ملی: ۵۰۹۴۹۶۲

تقاطع بزرگراه شهید مدرس و خیابان شهید بهشتی، پلاک ۵۶

تلفن: ۸۸۵۰۵۴۰۲ - ۸۸۵۰۳۳۴۱

www.poiict.ir

همه حقوق محفوظ است

فهرست

۱۱	پیشگفتار
۱۵	مقدمه
۱۶	۱. اهمیت و ضرورت موضوع و تبیین آن
۱۶	۲. پیشینه تحقیق
۱۷	۳. هدف‌های تحقیق
۱۷	۴. روش تحقیق
۱۸	۵. طرح مسئله و بیان سؤال‌های تحقیق
۱۸	۶. فرضیه تحقیق
۱۹	۷. نوآوری و نقدهای تحقیق
۱۹	۸. ساختار تحقیق
۲۱	بخش اول: فصول مقدماتی
۲۳	فصل اول: مفاهیم و منابع
۲۳	۱. مفاهیم
۲۳	۱-۱. علم
۲۵	۱-۲. اسلام
۲۶	۱-۳. امام
۳۱	۱-۵. تقسیم علوم در عصر ائمه علیهم‌السلام
۳۴	۱-۶. علوم اسلامی
۳۵	۲. نقد و بررسی منابع

۲-۱. بصائر الدرجات	۳۶
۲-۲. الکافی	۳۹
۲-۳. آراء اهل المدينة الفاضله	۳۹
۲-۴. الفهرست	۴۰
۲-۵. رجال نجاشی	۴۱
۲-۶. التعریف بطبقات الامم	۴۲
۲-۷. الملل و النحل	۴۲
۲-۸. شرح نهج البلاغه	۴۳
۲-۹. مقابله ابن خلدون	۴۴
۲-۱۰. فصا الخطاب	۴۵
۲-۱۱. محال المؤمنین	۴۶
۲-۱۲. بیان الشیعه	۴۷
۲-۱۳. تأسیس الشیعه لعلم الاسلام	۴۹
فصل دوم: وضعیت علم و ایمان در عصر ائمه علیهم السلام	۵۱
۱. بی اعتنائی به علم و منع کسب علم	۵۱
۲. عقل گرایی و پدید آمدن مکتب های کلامی	۵۷
۳. شروع نهضت ترجمه و پدید آمدن مکتب های علمی	۵۹
۴. افول نهضت ترجمه، نگارش علوم و غلبه نقادان علمی	۶۵
بخش دوم: نقش ائمه در علوم ادبی و نقلی	۷۱
فصل اول: نقش ائمه در شکل گیری ادبیات عرب	۷۳
۱. تأسیس علم نحو توسط امیرمؤمنان (ع)	۷۳
۲. شاگردان امام صادق مؤسسان دو مکتب ادبی بصره و کوفه	۷۶
۳. تأسیس علم صرف توسط شاگرد امام صادق (ع)	۷۸
۴. نگارش اولین کتاب لغت توسط شاگرد امام صادق (ع)	۷۹
۵. شروع علم بدیع به دست امیرمؤمنان (ع)	۸۵
۶. سخنان امیرمؤمنان (ع) مهم ترین محتوای ادبی	۸۶
۷. اشعار امیرمؤمنان و تشکیل دیوان های ادبی	۸۹
۸. ائمه اطهار (ع) و تشویق شاعران	۹۳

فصل دوم: نقش ائمه در تأسیس علوم قرآنی ۹۷

۱. امیرمؤمنان نخستین کاتب قرآن ۹۸
۲. امیرمؤمنان و شاگردانش نخستین استادان قرائت ۹۹
۳. شاگردی قاریان هفت‌گانه از ائمه علیهم‌السلام ۱۰۱
۴. قاریان شاگرد ائمه غیر از قراء سبعة ۱۰۳
۵. امیرمؤمنان منشأ دانش تفسیر ۱۰۵
۶. ابن عباس مهم‌ترین مفسر قرآن شاگرد امیرمؤمنان علیه‌السلام ۱۰۹
۷. تفسیر امام باقر علیه‌السلام ۱۱۱
۸. کتاب‌های تفسیری شاگردان ائمه علیهم‌السلام ۱۱۱
۹. کتب تفسیری امام حسن عسکری علیه‌السلام ۱۱۴
۱۰. نقش ائمه و شاگردان آنها در شکل‌گیری سایر علوم قرآنی ۱۱۷

فصل سوم: نقش ائمه در تالیف کتاب‌های حدیثی ۱۲۳

۱. کتاب‌های امیرمؤمنان علیه‌السلام راجع به کتاب‌های حدیث ۱۲۴
۲. کتاب‌های حدیثی سایر ائمه علیهم‌السلام ۱۳۰
۳. اصل‌ها معتبرین کتاب‌های حاوی احادیث صادقین ۱۳۳
۴. نوادر کتاب‌های احادیث متفرقه ۱۳۶
۵. نسخه‌ها و رساله‌های نقل شده از ائمه علیهم‌السلام ۱۳۷
۶. المسائل (کتاب‌های حدیثی پاسخنامه) ۱۳۹
۷. کتاب‌های حدیث تصحیح شده توسط ائمه علیهم‌السلام ۱۴۱

فصل چهارم: شاگردان محدث ائمه علیهم‌السلام ۱۴۵

۱. طبقه اول ۱۴۶
۲. طبقه دوم ۱۴۸
۳. طبقه سوم ۱۵۰
۴. طبقه چهارم ۱۵۲
۵. شاگردی محدثان اهل سنت از ائمه علیهم‌السلام ۱۶۶

فصل پنجم: نقش ائمه در تأسیس علم فقه ۱۷۳

۱. ائمه علیهم‌السلام اعلم فقها در میان مسلمانان ۱۷۳
۲. ائمه و تربیت فقهای شیعه ۱۷۶

۱۸۳.....	۳. ائمه اطهار علیهم السلام و املاى كتاب‌هاى فقهى.....
۱۹۵.....	۴. تأثیرپذیری مکتب فقهی حجاز از روش فقهی ائمه علیهم السلام
۲۰۳.....	فصل ششم: نقش ائمه علیهم السلام در اصول فقه.....
۲۰۳.....	۱. تأسیس اصول فقه توسط امام باقر علیه السلام و امام صادق علیه السلام
۲۰۹.....	۲. كتاب‌هاى حدیثی اصول فقه.....
۲۱۳.....	۳. كتاب‌هاى اصولی نوشته‌شده توسط شاگردان ائمه علیهم السلام
۲۱۵.....	۴. نمونه‌هایی از روایات اصول فقه.....
۲۲۱.....	فصل هفتم: نقش ائمه اطهار علیهم السلام در تاریخ‌نگاری و رجال.....
۲۲۱.....	۱. گزارش‌هاى تاریخی نقل‌شده توسط ائمه علیهم السلام
۲۲۵.....	۲. تلاش‌هاى تاریخی شاگردان ائمه در قرن اول هجری.....
۲۲۷.....	۳. شاگردان ائمه در قرن دوم و سوم هجری.....
۲۳۳.....	۴. شاگردان ائمه علیهم السلام مؤسسان علم نسب.....
۲۳۴.....	۵. ائمه و تأسیس علم رجال.....
۲۳۸.....	۶. تلاش شاگردان ائمه در تالیف و تفسیر کتاب‌هاى رجال.....
۲۴۱.....	بخش سوم: نقش ائمه در علوم عقلی.....
۲۴۳.....	فصل اول: نقش ائمه علیهم السلام در تأسیس کلام اسلامی.....
۲۴۴.....	۱. امیرمؤمنان علیه السلام نخستین متکلم در میان مسلمانان.....
۲۵۰.....	۲. تلاش‌هاى کلامی امام حسن علیه السلام تا امام باقر علیه السلام
۲۵۲.....	۴. امام صادق پیش‌گام در مقابله با زنداقه.....
۲۵۷.....	۵. امام رضا علیه السلام برترین عالم کلامی عصر خود.....
۲۶۱.....	۶. تربیت متکلمان در مکتب ائمه علیهم السلام
۲۷۳.....	۷. تأثیرپذیری معتزله از افکار ائمه علیهم السلام
۲۷۷.....	فصل دوم: نقش ائمه علیهم السلام در ترجمه و نگارش فلسفه در میان مسلمانان ..
۲۷۹.....	۱. عقل‌گرایی در معارف ائمه علیهم السلام بستر ترجمه فلسفه یونان.....
۲۸۲.....	۲. موضع مثبت ائمه نسبت به فلاسفه.....
۲۸۴.....	۴. روی آوردن متفکران شیعه به فلسفه.....
۲۸۶.....	۵. حمایت حاکمان شیعه و تمایل به تشیع از فلاسفه.....
۲۸۷.....	۶. تأثیرپذیری فارابی، ابن‌سینا و ابوریحان از معارف ائمه علیهم السلام

فصل سوم: نقش ائمه در عرفان نظری..... ۲۹۵

۱. مفهوم و خاستگاه عرفان نظری..... ۲۹۵
۲. ریشه‌یابی مبانی عرفانی در معارف اهل بیت..... ۲۹۸
۳. اعتراف دانشمندان به تأثیرپذیری عرفان نظری از معارف ائمه..... ۳۰۸
۴. احترام صوفیان به ائمه اطهار (علیهم السلام)..... ۳۱۲
۵. اتصال خرقة به امیرمؤمنان (علیه السلام)..... ۳۱۵

فصل چهارم: نقش ائمه در علم اخلاق..... ۳۱۷

۱. نصاب و مواعظ ائمه (علیهم السلام) نخستین کتاب‌های اخلاقی..... ۳۱۸
۲. آثار ائمه (علیهم السلام) منبای نگارش اخلاقی..... ۳۲۷
۳. ر اخلاق برجای مانده از شاگردان ائمه (علیهم السلام)..... ۳۲۹
۴. نگارش کتاب‌های هد توسط اصحاب ائمه (علیهم السلام)..... ۳۳۱
۵. نقش شیعیان در ترجمه نگارش اخلاق عقلی..... ۳۳۲

کتابنامه..... ۳۳۵

فهرست آیات..... ۳۵۷

فهرست روایات..... ۳۵۹

فهرست اشعار..... ۳۶۱

نمایه موضوعی..... ۳۶۳

پیشگفتار

در پرتو پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی ایران، بار دیگر تعالیم متعالی و مرفی اسلام، به عارف معارف نجات بخش در عرصه حیات انسان معاصر ظاهر گردید. تجدید حیات اسلام، از سویی سبب بیداری و خودباوری ملت های مسلمان شده، از دیگر سبب باعث نمایان شدن سست پایگی مسلک ها و مکتب های بشر ساخته و نظم های مبتل بر آنها در میان دیگر ملل گشت.

بایستگی بسط تحقیق و مطالعه متفکرانه و منسجم، نظریه پردازی و نوآوری در زمینه مبانی معارف دینی و نظامات اجتماعی ملی بر آن و ضرورت پرداخت عالمانه و روزآمد به «حوادث واقعه فکری»، «فراتر از شرایط کنونی و درخور این رستخیز رهایی بخش و نیز لزوم آسیب شناسی فرهنگ، مدل، دفاع درست و دقیق از دین و زدودن پیرایه های موهوم و موهون از ساختار و صیانت از هویت فرهنگی و سلامت فکری اقشار تحصیل کرده نسل جوان کشور، تأسیس نهاد علمی پژوهشی محض و کارآمدی را فرض می نمود. با اقتضای ضرورت های پیشگفته، حسب الامر رهبر فرهیخته انقلاب اسلامی آیت الله العظمی خامنه ای (مد ظله العالی) و با تلاش و تدبیر آیت الله علی اکبر رشاد، «پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی به عنوان نهادی علمی فکری، دانشگاهی - حوزوی، در سال ۱۳۷۳ تأسیس شد.

پژوهشگاه دارای شخصیتی حقوقی، مستقل و در حکم نهاد عمومی و غیردولتی است که اکنون در قالب چهار پژوهشکده «حکمت و دین پژوهی»،

«نظام‌های اسلامی»، «فرهنگ و مطالعات اجتماعی»، «دانشنامه‌نگاری دینی» و چند مؤسسه وابسته، برای تحقق اهداف مذکور در اساسنامه مصوب خود، فعالیت می‌کند.

«پژوهشکده فرهنگ و مطالعات اجتماعی» که متشکل از پنج گروه «فرهنگ پژوهی»، «مطالعات انقلاب اسلامی»، «تاریخ و تمدن»، «بشناسی» و «ادبیات اندیشه» است، در راستای ساماندهی تأمل‌ها و کاوش‌ها در خصوص تحولات فرهنگی و اجتماعی می‌کوشد زمینه تولید آثاری با جهت انتقادی و بومی را در مورد مسائل و مشکلات حوزه‌های یاد شده فراهم سازد.

۱. شناخت و ارزیابی موارث مکتوب علمی اسلامی در حوزه تاریخ، تمدن، فرهنگ و هنر ایران و اسلام؛

۲. تحقیق در زمینه تحولات مبانی و مسائل تمدن، فرهنگ و هنر اسلامی ایرانی؛

۳. تحلیل و بازکاوی کاسی سریرین، آسیب‌شناسی وضعیت کنونی و بررسی چشم‌انداز و چالش‌های آتی فرهنگ و تمدن اسلامی و ارائه راهکارهای شایسته برای احیا و ارتقای فرهنگ و هنر اسلامی ایرانی و تعمیق پیوند نسل امروز با آن؛

۴. بررسی و تبیین نظری پیشینه، مبانی، هدف‌ها و فرایندهای تحقق انقلاب اسلامی و مطالعه و بازشناسی مسائل و موانع انقلاب و راه‌های تحکیم اصول و توسعه آرمان‌ها و ارزش‌های متعالی آن و مصون‌سازی طبقات اجتماعی در قبال تازش فکری- فرهنگی بیگانگان؛

۵. بازشناسی ماهیت و مؤلفه‌های فکر و فرهنگ غربی و نقد و ارزیابی علمی دستاوردهای تمدن جدید، بررسی راه‌های توسعه اندیشه اسلامی و طرق اصطیاد عناصر انسانی و عقلانی فرهنگ و تمدن دیگر ملل؛

۶. نقد آثار منتشره و آرای مطرح‌شده در حوزه‌های مطالعاتی پژوهشکده. حوزه تمحص آقای دکتر محرمی در گروه تاریخ و تمدن تاریخ امامت و

ائمہ علیہم السلام می باشد و نوشتار حاضر نیز در راستای برجسته نمودن اقدام های علمی و خدمات فکری ائمہ اطهار نوشته شده است. دکتر محرمی علاوه بر آنکه دانش آموخته حوزه علمیه اند که به جز تحصیل در حوزه، دوازده سال در دانشگاه به کسب علم پرداخته و مدرک کارشناسی فلسفه، کارشناسی ارشد و دکترای تاریخ را اخذ کردند. تا کنون بیست کتاب از ایشان چاپ شده که برخی از آنها عبارتند از: تاریخ تشیع از آغاز تا پایان غیبت صغری، نقش امامان شیعه در شکل گیری و توسعه تمدن اسلامی، سیره پیامبر اعظم، پژوهش در تاریخ زندگی امامان مبنای و روش ها، بررسی تاریخی تفکر شیعه اثنی عشریه، نگرشی تاریخی به حیات امام زمان (عج) و سیره ائمہ اطهار علیهم السلام در برخورد با اندیشه های مختلف. همچنین مقالاتی از ایشان در مجله های معتبر نیز مقالات دانشنامه ای در دانشنامه فاطمی به چاپ رسیده است.

در این اثر به تلاش ائمه و نقش آنان در تأسیس، توسعه و انتقال علوم اسلامی به نسل های آینده و تربیت شاگردان و رساله های تدوین شده توسط آنان پرداخته شده است. فرایند ساخت تمدن نوین اسلامی نیز این ضرورت را ایجاد می کند تا با شناخت عملکرد علمی ائمہ و شاگردانشان به روند رشد و شکوفایی تمدن اسلامی در عصر حاضر شتاب بیشتری دهیم؛ زیرا ائمہ اطهار علیهم السلام علاوه بر اینکه از دیدگاه شیعیان حجت زمان خدا و دارای علم لدنی بودند، از دیدگاه عموم مسلمانان نیز آنان مهم ترین اجزای فکری و استادان علوم به شمار می آمدند و مرجعیت مطلق علمی داشتند و ایراد مؤمنان علیهم السلام و بعد از او امام سجاده علیه السلام و امام باقر علیه السلام و شاگردان آنها اولین مؤلفان علوم اسلامی بودند.

بر خود لازم می دانیم از تلاش های علمی و ارزشمند محقق محترم، جناب آقای حجت الاسلام والمسلمین دکتر غلامحسن محرمی (عضو هیئت علمی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی) قدردانی و تشکر نماییم؛ همچنین از شورای علمی گروه تاریخ و تمدن آقایان حجت الاسلام والمسلمین علی ذوعلم، دکتر حسین احمدی، دکتر محمدامیر شیخ نوری، دکتر محمد سپهری،

دکتر علی بیگدلی، دکتر عباس پرتوی مقدم، دکتر شهریار شجاعی پور، دکتر یعقوب توکلی، حجت الاسلام والمسلمین هادی دوست محمدی، مهدی جمالی فر و نیز ارزیابان محترم این تحقیق، آقایان دکتر محمد سپهری، دکتر سیداحمد رضا خضری و دکتر سیدحسین فلاح زاده که با ارائه دیدگاه‌های ارزشمند خود بر غنای این اثر افزودند، کمال سپاس و امتنان را داریم. از همکاران محترم انتشارات که در آماده سازی و چاپ اثر، مجدّانه تلاش نمودند سپاسگزاریم. در خاتمه امیدواریم نظرها و دیدگاه‌های خوانندگان عزیز و علاقه‌مندان را در اصلاح و تکمیل این اثر و تولید آثار گرانبساز دیگر یاری رسانند

گروه تاریخ و تمدن

پژوهشکده فرهنگ و مطالعات اجتماعی